

РОЗДІЛ 5 ІНТЕГРАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИННИКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

УДК 372.881.111.1

Ірина Дирда

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Дирда І. А. Психологічні бар'єри в міжкультурній комунікації.

У статті з'ясовано сутність психологічних бар'єрів у міжкультурній комунікації; проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували означену проблему. Розкрито поняття «діалог культур», «комунікація» і «міжкультурна комунікація».

Ключові слова: діалог культур, культурні відмінності, комунікація, міжкультурна комунікація, толерантність, етноцентризм, стереотипи.

Дирда И. А. Психологические барьеры в межкультурной коммуникации. В статье выясняется сущность психологических барьеров в межкультурной коммуникации; были проанализированы взгляды отечественных и зарубежных ученых, которые работали над данной проблемой. Раскрыто значение понятий «диалог культур», «коммуникация» и «межкультурная коммуникация».

Ключевые слова: диалог культур, культурные различия, коммуникация, межкультурная коммуникация, толерантность, этноцентризм, стереотипы.

Dyrda I. A. Psychological barriers in intercultural communication. The essence of psychological barriers is explored in the paper; views of native and foreign scientists on current problem are analysed; the meaning of notions «dialogue of cultures», «communication» and «intercultural communication» is exposed in the paper.

Key words: dialogue of cultures, cultural differences, communication, intercultural communication, tolerance, ethnocentrism, stereotypes.

Радикальні зміни в житті сучасного суспільства, рівень його розвитку, процеси глобалізації та інтеграції, постійне розширення галузей міжнародного, міжнаціонального спілкування засвідчують, що подальший розвиток людства можливий лише в умовах діалогу представників різних національно-культурних і релігійних груп, здатних зрозуміти і прийняти іншу культуру як рівноцінну рідній культурі.

Мета статті полягає в аналізі поглядів науковців на визначення сутності психологічних бар'єрів у міжкультурній комунікації.

Через розуміння й усвідомлення своєрідності рідної культури можна зрозуміти специфіку інших культур. Діалог культур передбачає обмін досягненнями матеріальної та духовної культури країн і народів не тільки в галузі виробництва, торгівлі, науки, мистецтва, а й в інших галузях діяльності; засобом здійснення комунікаційних зв'язків, умовою взаєморозуміння людей.

Складність і багатомірність діалогу надає невичерпні можливості для його вивчення, підтвердження чого є наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: А. Аверинцева, М. Бахтіна, В. Біблера, М. Бубера, Г. Гадамера, Ю. Лотмана, Л. Шульги та ін.

Поняття «діалог культур» уперше було витлумачено у працях М. Бахтіна. На

його думку, діалог – «це взаєморозуміння (тобто єдність, подібність і тотожність) учасників цього процесу, збереження власної думки, власної в іншій (злиття з нею) й дотримання дистанції (свого місця)» [1, с. 230]. Тобто діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, і водночас – лише на основі індивідуального в кожній культурі.

За переконанням М. Шульги, діалог культур – це така форма і спосіб комунікації двох культур, коли кожна зі сторін визнає іншу як рівну, виявляє до неї інтерес, визнає її відмінність, поважає її унікальність і водночас через пізнання і визнання характеристик іншої культури поглиблює уяву про себе, чіткіше усвідомлює себе, свої контури і якості, поглиблює самоідентичність [9].

Діалог культур – це проникнення в систему цінностей тієї чи тієї культури, повага до них, подолання стереотипів, синтез самобутнього й інонаціонального, який зумовлює взаємозбагачення і входження до світового культурного контексту. У діалозі культур важливо побачити загальнолюдські цінності взаємодіючих культур. Одним із головних об'єктивних суперечностей, властивих культурам усіх народів світу, є суперечності між розвитком національних культур і їхнім зближенням. Тому необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства, а формування духовної єдності є результатом діалогу сучасних культур.

Поняття «комунікація» витлумачено у працях психологів, соціологів, лінгвістів (Г. Андрєєвої, Б. Бенвеніста, К. Кітінг, Ю. Крижанської, Б. Паригіна, А. Петровського, Л. Самовар, Р. Сколлон, С. Тінг-Туні, В. Третьякова, Е. Шукурова, М. Ярошевського).

Так, на думку Ю. Крижанської і В. Третьякова, «комунікація» – це обмін думками, переживаннями, міркуваннями, настроями, бажаннями. Саме з комунікативного аспекту спілкування ми часто пов'язуємо уявлення про ефективність спілкування [4].

Г. Андрєєва, Б. Паригін, А. Петровський, М. Ярошевський виокремлюють три плани спілкування:

- комунікативний аспект спілкування (тобто комунікація у вузькому значенні слова) передбачає обмін інформацією між індивідами, що спілкуються;
- інтерактивний аспект організовує взаємодію між учасниками спілкування (обмін діями);
- перцептивний аспект означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

За лінгвістичним підходом процес комунікації є складним, символічним, особистісним, транзакційним процесом, який дозволяє учасникам виявляти зовнішню інформацію, внутрішній емоційний стан і статусні ролі, у яких перебувають учасники стосовно один до одного (Е. Бенвеніст, К. Кітінг, Л. Самовар, Р. Сколлон, С. Тінг-Туні).

Представники психологічного підходу визначають спілкування як один із видів мовної діяльності; певний її елемент; умову спілкування (Б. Паригін, Є. Руденський, О. Леонтьєв).

Поняття «комунікація» є об'єктом вивчення культурології. У дослідженнях Т. Грушевицької, З. Попової, О. Садохіна «спілкування» витлумачено як складний і багатогранний процес, який може бути одночасно і як процес взаємодії індивідів, і як ставлення людей один до одного, як процес їх взаємовпливу, співпереживання і взаєморозуміння. Метою такого процесу є задоволення потреб людини в контакті з іншими. На переконання О. Садохіна, «комунікація» – це соціально зумовлений процес обміну інформацією різного характеру і змісту, що передається спрямовано за допомогою різних засобів, має за мету досягнення взаєморозуміння між партнерами» [5, с. 81–91].

З огляду на кількість учасників і особливості дистантних відносин між ними у сучасній комунікативістиці та лінгвістиці виокремлюють такі форми комунікації (В. Гудікунст, В. Карасик, В. Красних, Л. Кулікова, О. Потебня, Г. Почепцов, О. Садохін, Л. Самовар, Є. Тарасов, Н. Шамне та ін.): міжособову, групову, масову, міжкультурну.

Міжкультурну комунікацію в низці праць витлумачено як:

– форму комунікації та сукупність специфічних процесів взаємодії двох або більше представників різних культур, у процесі якої відбувається обмін інформацією й культурними цінностями (Л. Самовар, В. Гудікунст, Йандт, С. Тинг-Туні, І. Халєєва, Н. Шамне);

– специфічний вид діяльності, що не обмежується знаннями іноземних мов і потребує знань матеріальної та духовної культури іншого народу, релігії, цінностей, світоглядних уявлень (В. фон Гумбольдт, О. Потебня).

Особливістю міжкультурної комунікації, за переконанням Є. Тарасова, є використання її учасниками під час прямого контакту спеціальних мовленнєвих дискурсивних стратегій, відмінних від використовуваних під час спілкування в межах однієї культури. Дослідник зазначає, що учасники міжкультурного спілкування формуються в результаті оволодіння етнічними культурами, що спричинює відсутність оптимальної спільності знань про світ, необхідних для однакового розуміння мовних / немовних знаків. Так, комунікативний процес частково забезпечують психічні функції, такі, як: мислення, пам'ять, свідомість, мова [9].

Л. Кулікова зауважує, що міжкультурна комунікація, яка збагачує національну культуру, є явищем неоднозначним, оскільки сприяє створенню вторинної мовної особистості, спрощенню й подоланню суперечності «свій-чужий», є інструментом культурної експансії. Дослідниця наголошує, щобудь-яка комунікація між представниками різних народів і культур потребує спеціальних знань і навичок реалізації комунікативних завдань.

Слушним є зауваження Т. Персикової щодо взаємозв'язку між відмінностями в культурі учасників комунікації і тлумаченням ними слів, поведінки й символів. Культурні відмінності комунікантів мають такі особливості: незмінно функціонують і зберігаються в сучасному соціальному просторі; урівноважують людські права і самовизначення; сприяють процесу соціалізації й адаптації особистості до оновленого соціального простору; утворюють культурне різноманіття, що сприяє засвоєнню нового знання й досвіду [7].

Цінність культурних відмінностей полягає в удосконаленні та забезпеченні інтелекту й поведінки людини. Однак вони можуть усвідомлено використовуватися деякими людьми для отримання влади і психологічного тиску, що відбувається іноді несвідомо, в силу відсутності достатніх знань про етикет, культурних традицій або невміння протистояти тиску.

Культурні відмінності можуть бути не настільки очевидними, як розріз очей, колір шкіри, форма носа. Вони можуть мати прихований, невиявлений характер, що ускладнює їх ідентифікацію і спричинює відсутність взаєморозуміння між людьми, виникнення конфліктних ситуацій на культурному ґрунті.

Проблема психологічної готовності до сприйняття іншомовної культури вивчалася вітчизняними та зарубіжними науковцями. Досліджувалися, зокрема, питання впливу культури на сприйняття людиною світу (Л. Виготський, І. М'язова, О. Павловська, О. Садохін, С. Тер-Мінасова, М. Беннет), визначалися бар'єри міжкультурного спілкування і шляхи їх подолання (М. Байрем, Л. Самовар, Е. Роджерс).

Психологічним бар'єром, який блокує ефективне міжкультурне спілкування, є

етноцентризм. Це – емоційний стан, часто підсвідомий, у якому своя етнічна група, нація або культура ставиться вище за інші, власні культурні цінності й моделі поведінки вважаються «нормальними», а чужі – «дивними». Етноцентризм – одна із серйозних перешкод на шляху повноцінного міжкультурного спілкування, оскільки люди, засліплені почуттям зверхності над іншими, не можуть зрозуміти партнера у процесі комунікації [10]. У міжкультурній комунікації явище етноцентризму відіграє суперечливу роль: він може й підтримувати ідентичність і зберігати цілісність рідної етнічної групи, й не приймати чужих етнічних груп.

Один зі шляхів подолання етноцентризму – це формування культурного релятивізму. Останній передбачає розуміння всіх подій у культурному контексті, включаючи те, як цю подію оцінюють в іншій культурі; розуміння культури зсередини; оцінювання поведінки людей з позиції їх власної культури; повагу до відмінностей, які суперечать рідній культурі (М. Бенет, Е. Роджерс).

Основними ідеями культурного релятивізму є: будь-яка культура – сукупність неповторних матеріальних і духовних цінностей, завдяки яким кожен народ може існувати у світі і взаємодіяти з іншими народами; усі народи складають єдине ціле в загальній культурній спадщині людства, а культурна самобутність виявляється і збагачується в результаті контактів з іншими культурами; жодна культура не може претендувати на універсальність, кожен із народів має право зберігати свою самобутність; культурні особливості кожного окремого народу не суперечать єдності загальнолюдських цінностей [6].

Іншими психологічними бар'єрами в опосередкованому міжкультурному спілкуванні є стереотипи. У вітчизняній науці є кілька визначень стереотипів, у яких відображується різне розуміння їх основних складових чинників і різних підходів до визначення суті стереотипу.

Стереотип розглядають як:

– продукт свідомості, який характерний для певного соціуму; сталі, регулярно повторювані форми поведінки; це шаблони, зразки поведінки, які прийняті в тій чи тій культурі (В. Агєєв, В. Єгорова-Гантман, О. Павловська, К. Плешаков);

– психолінгвістичну, динамічну систему, функція якої є стабілізувати соціально значущудіяльність суб'єкта (Н. Дмитрієва);

– вияв групової свідомості, яка виражається у вигляді стандарту поведінки, образу групи або людини, пересуду, ідеологічного кліше (А. Бабаєва).

Сприймання іншої культури завжди відбувається крізь призму своїх національних цінностей і характеру, і часом знання стереотипів сприяє міжкультурній взаємодії. Однак не слід дотримуватися лише культурних стереотипів, які є узагальненими уявленнями про типові риси, що характеризують певний народ, наприклад, американці – багаті; італійці – емоційні; німці – педантичні; французи – романтичні. Засвоєний негативний стереотип може призвести до упередженого ставлення до цілої нації і кожного окремого представника. Це може негативно вплинути на міжкультурне спілкування. Також може статися навпаки – люди часто стереотипують певну культурну групу на прикладі одного його представника, з яким вони спілкувалися, в результаті чого роблять неправильні висновки про всю групу.

Кількість стереотипів надзвичайно велика. Стереотип небезпечний тим, що він часто виключає альтернативний погляд, альтернативну точку зору, різноманітність усередині культурної групи і може зумовити пересуди, фізичний і психологічний тиск і навіть насилля.

Об'єктивними і суб'єктивними сторонами міжкультурної комунікації є

толерантність та емпатія. Саме їх формування є умовою успішного подолання психологічних бар'єрів міжкультурного спілкування. Важливий внесок у вивчення толерантності як феномену міжкультурної комунікації зробили такі науковці: Н. Гальскова, В. Крайдлер, О. Садохін, Л. Самовар, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова та ін.

У Декларації принципів терпимості, прийнятій ООН у 1995 р., зазначено, що «толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур, форм самовираження й вияву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання, а активне ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини» [2].

Культуролог О. Садохін уважає, що «толерантність як принцип міжкультурної комунікації – це відсутність негативного ставлення до іншої культури, наявність позитивного сприйняття своєї культури» [6, с.132].

За визначенням академіка В. Тішкова, толерантність – це особистісна або суспільна характеристика, яка передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище є багатомірними, а значить, і погляди на цей світ різняться і не можуть зводитись до однаковості.

У працях багатьох дослідників (Г. Єлізарова, П. Сисоєв, Л. Самовар, Н. Гальскова, М. Беннет) формування емпатії витлумачено не як мету міжкультурного спілкування, а як засіб, що допомагає сприймати іншомовну реальність. За своєю суттю емпатія передбачає здатність приймати роль іншого та уявляти світ таким, яким його бачить інший, передбачаючи його мотиви, ставлення, відчуття, потреби [11]. Вона, за словами М. Беннетта, сама по собі ґрунтується на твердженні про відмінності між людьми і множинну реальність. Без цих фундаментальних положень емпатія неможлива, в корені цього явища лежить співучасть у житті інших – не уявляти себе на їх місці, а уявляти їх почуття і думки в цій ситуації [10]. Тому розглядають такі компоненти цього явища:

- когнітивний компонент емпатії забезпечує те, що людина може прийняти позицію іншої людини;

- афективний – те, що може відчутти емоції іншого;

- комунікативний – те, що може показати розуміння «іншості».

Отже, проаналізувавши джерела наукової літератури з окресленої проблеми, можна зробити висновки про те, що:

- діалог культур, з одного боку, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, з іншого, – сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення;

- комунікація – це соціально зумовлений процес обміну інформацією різного характеру і змісту, що передається спрямовано за допомогою різних засобів, має за мету досягнення взаєморозуміння між партнерами;

- міжкультурну комунікацію в низці праць витлумачено по-різному: як форму комунікації та сукупність специфічних процесів взаємодії двох або більше представників різних культур, у процесі якої відбувається обмін інформацією та культурними цінностями; як специфічний вид діяльності, що не обмежується знаннями іноземних мов і потребує знань матеріальної та духовної культури іншого народу, релігії, цінностей, світоглядних уявлень;

- психологічними бар'єрами, які блокують ефективне міжкультурне спілкування, є етноцентризм і стереотипи;

- умовою успішного подолання психологічних бар'єрів є формування

толерантності та емпатії.

Література

- 1. Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; Текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории сов. эстетики и теории искусства). **2.** Декларация принципов терпимости, 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
- 3. Дмитриев Г. Д.** Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – 208 с. **4. Крыжанская Ю. С.** Грамматика общения / Крыжанская Ю. С., Третьяков В. П. – Л. : Ленинградский университет, 1990. – 208 с. **5. Садохін А. П.** Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с. **6. Садохин А. П.** Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования / А. П. Садохин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X. № 1. – С. 125–139.
- 7. Персикова Т. Н.** Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: [учеб. пособие] / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 224 с. **8. Потебня А. А.** Язык и народность / А. А. Потебня // Мысль и язык. – М. : Правда, 1989. – 321 с.
- 9. Тарасов Е. Ф.** Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М. : Институт языкознания РАН, 1996. – С. 7–22. **10. Everett M. Rogers.** Edward T. Hall, and the History of Intercultural Communication: The United States and Japan. / Everett M. Rogers, William B. Hart, Yoshitaka Miike // Keio Communication Review. – 2002. – № 24. – P. 3–26. **11. Samovar L. A.** Communication between cultures / Samovar L. A., Porter R. E., McDaniel E. R. – Wadsworth : Cengage Learning, 2010. – 411 p.

УДК 331.548:159.9.072

Олена Мурзіна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ОСНОВІ МЕТОДИКИ «КВАДРАТ ЦІННОСТЕЙ»

Мурзіна О. А. Дослідження професійних ціннісних орієнтацій на основі методики «Квадрат цінностей».

У статті розглянуто методику дослідження ціннісних орієнтацій особистості на основі методики «Квадрат цінностей». Поняття «професійні ціннісні орієнтації» для нас означає спрямованість особистості на цілі, засоби та умови професійної діяльності. Особливу увагу зосереджено на анкетуванні курсантів та студентів Запорізького юридичного інституту ДДУВС. У результаті дослідження зроблено висновок, що запропонована методика тестування є дієвим інструментом для вивчення професійних ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійні цінності, професійні ціннісні орієнтації, професійна діяльність, «Квадрат цінностей».

Мурзина Е. А. Исследование профессиональных ценностных ориентаций на основе методики «Квадрат ценностей».

В статье рассмотрена методика исследования ценностных ориентаций личности на основе методики «Квадрат ценностей». Понятие «профессиональные ценностные ориентации» для нас означает направленность личности на цели, средства и условия профессиональной деятельности. Особое внимание сосредоточено на анкетировании курсантов и студентов Запорожского юридического института ДДУВС. В результате